

Ten geleide: twee eeuwen Koninklijke paleizen

Nederland is een monarchie vanaf het begin van de negentiende eeuw, maar met uitzondering van Soestdijk dateren onze koninklijke paleizen uit de tijd van de Republiek. De zeventiende-eeuwse prinsstadhouders neigden misschien nog naar uiterlijk vertoon, maar de latere staatshoofden gedroegen zich meer ingetogen. Zo wordt in een recente beschouwing van het Oranje-erfgoed opgemerkt dat de uiterlijke expressie van het hof zeer bescheiden is geweest en dat hier te lande geen sprake was van een zonnekoningkasteel als het Louvre of Versailles. Evenmin was er sprake van de pracht en praal als in de Habsburgse residenties Schönbrunn, de Brandenburgs-Pruisische paleizen in Potsdam, de Bourbonkastelen in Napels en Caserta, de Britse *Royal estates* in Buckingham, Windsor en Balmoral, de zomer- en winterpaleizen in Sint Petersburg en Madrid, of een ostentatieve residentie als die van de prinsbisschop van Würzburg en het Wilhelmshöhe van de landgraaf van Kassel. Zelfs de koninklijke paleizen in Brussel en Laken zouden grandiozer in opzet en uitstraling zijn geweest.¹

Heeft het negentiende-eeuwse koningshuis dan niets monumentaals tot stand gebracht? Het antwoord op deze vraag blijkt bij nader inzien genuanceerder dan we op grond van het huidige koninklijke erfgoed zouden mogen verwachten. Vanaf 1815, met de vestiging van de monarchie en de hereniging van de sinds de Nederlandse Opstand gescheiden Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden werd de representatie en huisvesting van de koninklijke familie een belangrijke overheidstaak. In navolging van Lodewijk Napoleon, de eerste koning (van Holland) was de paleisbouw ook voor Willem I een manier om zich in elke provincie opvallend te presenteren aan de onderdanen. Naast de provinciehoofdsteden werden de voormalige Habsburgse en Nassause hofsteden Brussel en Den Haag door de nieuwe monarchie tot residenties verkozen. Vooral de indrukwekkende voegnegentiende-eeuwse Brusselse bouwcampagne - neoclassicistische stadspaleizen, zomerresidenties, buitenverblijven, monumenten, en erepoorten - verdient veel meer aandacht dan ze in Nederland én in België tot nu toe heeft gekregen.² Jaarlijks verhuisden 700 ambtenarengesinnen met de vorst en de regering mee van Brussel naar Den Haag of vice versa, terwijl tijdens het reces in de zomermaanden werd hofgehouden op de koninklijke buitenverblijven Laken en het Loo. Daarnaast beschikten de Oranjes nog over paleizen in het groothertogdom Luxemburg dat sinds 1815 in personele unie aan het Koninkrijk was verbonden.

De bijdragen in dit themanummer zijn bewerkingen van lezingen op de studiedag die de KNOB in oktober 2007 organiseerde in samenwerking met de Rijksgebouwendienst en de organisatie 'Koninklijk Verbonden' over twee eeuwen koninklijke paleizen.³ Het 'koninklijk' van dat herdenkingsjaar had uiteraard iets willekeurigs. Het Koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon dateerde van 1806 en zou maar vier jaar duren. In

1810 werden de voormalige Staatse Nederlanden - net als eerder de Oostenrijkse Nederlanden - geannexeerd door Napoleons Franse keizerrijk. Het in 1815 gestichte Koninkrijk der Verenigde Nederlanden werd vervolgens weer ontbonden met de Belgische Afscheiding van 1830, die Willem I, mede door schermutselingen over de ontvreemde paleizen, meubels en collecties, pas negen jaar later erkende. In 1840 trad de koning af om te worden opgevolgd door zijn zoon Willem II, de held van Waterloo en de Tiendaagse Veldtocht, die met vergelijkbare tegenzin de liberale omwenteling van 1848 accepteerde. Zijn zoon Willem III wist vervolgens zijn diepe aversie tegen de constitutionele monarchie niet onder stoelen of banken steken, maar zou zich niettemin schikken in het lot van een gemulderd staatshoofd als stille macht op de achtergrond. Daarbij paste geen paleisbouw meer, al scheen daarin omstreeks 1880 nog tijdelijk verandering te komen. Vanaf het einde van de negentiende eeuw blijken echter de veranderende posities van het Staatshoofd in het maatschappelijk bestel nog voornamelijk herkenbaar in de verbouw en restauratie van paleizen.

De hier opgenomen bijdragen illustreren deze lange ontwikkeling vanuit verschillende disciplines en perspectieven. Corjan van der Peet schetst in zijn culturele biografie van Soestdijk vanaf de zeventiende eeuw tot op heden een dynamische samenhang van bouwkundige veranderingen en vorstelijke bewoningsgeschiedenis. Zijn bouwhistorische interpretatie van het materiële object verenigt zich met een meer 'performatieve' benadering van de architectuurgeschiedenis die de aandacht vestigt op het veranderend gebruik van paleizen als vorstelijk decor.⁴ Uit het zeventiende-eeuwse paleis van de koning-stadhouder ontwikkelde zich de uitzonderlijke grandeur van Willem II's kroonprinselijk paleis met de gebogen palladiaanse vleugels, dat onder Anna Paulowna, prins Hendrik, Willem III, Wilhelmina, en Juliana en Bernard steeds weer werd onderworpen aan ingrijpende verbouwingen van het interieur. Het meest opmerkelijk was misschien wel de transformatie van familieresidentie tot dynastieke herinneringsplaats onder Willem II's weduwe Anna Paulowna die sterk deed denken aan het zeventiende-eeuwse Huis ten Bosch onder Frederik Hendriks weduwe Amalia van Solms, en die pas weer werd teruggedraaid toen in 1938 de 'moderne' Wassenaarse villa van Juliana en Bernard in het paleis neerdaalde.

Soestdijk is het enige bewaard gebleven negentiende-eeuws paleis. In flagrant contrast daarmee staan Willem II's Haagse bouwactiviteiten in de jaren 1840. Ontstaan na de rijksscheuring van 1830 was dit koninklijk erfgoed in 'Willem II-gotiek' al binnen een of twee generaties uit het nationaal geheugen verdwenen. In mijn bijdrage probeer ik de contouren, motieven en inspiratiebronnen van het immense 'Willemsparkhofproject' te schetsen, waarvan de oorspronkelijke ambities zich nauwelijks nog laten aflezen uit de resterende sporen, zoals de Gotische Zaal van Paleis Kneuterdijk. Is de documentatiewaarde van

deze materiële objecten zeer gering, des te belangrijker is de vergelijking met bouwcampagnes en parkhoven in omliggende landen die vaak veel tastbaarder resultaten hebben opgeleverd. Het culturele referentiekader van koning Willem II en zijn schatrijke vorstelijke familieleden blijkt zich te hebben uitgestrekt van Groot-Brittannië tot in Brandenburg-Pruisen. Vanuit die Europese context biedt dit verdwenen en verweesde koninklijk erfgoed plotseling een nieuwe rijkdom aan betekenissen.

Daarmee zijn we van een historische interpretatie van de paleisbouw bij het erfgoeddebat over behoud en restauratie aanbeland. Terwijl enerzijds de (midden)negentiende-eeuwse paleisbouw vrijwel uit de publieke ruimte is verdwenen, is anderzijds het zeventiende-eeuwse erfgoed in de twintigste eeuw tot iconisch koninklijk erfgoed getransformeerd. Het meest pregnante voorbeeld is paleis Het Loo, waarvan de negentiende-eeuwse laag zeer grondig is weggepoetst ten faveure van de Europese bloeiperiode van het Oranjehof onder koning-stadhouder Willem III en Maria Stuart. Hanneke Ronnes maakt vanuit erfgoedperspectief duidelijk dat met deze keuze de samenhang van huis en park feitelijk minder recht is gedaan dan men op het eerste gezicht zou verwachten. Een museum is geen paleis, en het gemusealiseerde Loo blijkt een toonbeeld van conflicterende opvattingen van materiële en geësceneerde authenticiteit. Terwijl historische parken en monumenten door bezoekers worden gewaardeerd om hun authenticiteitsbeleving is door het museum gekozen voor een toepassing van reconstructies en replica's. Het is een duivels dilemma van materiële en geësceneerde authenticiteit, zoals nog recent uit de archeologische vondst en de museale *staging* van de rustbanken duidelijk wordt.

Zo tonen twee eeuwen koninklijke paleizen een opmerkelijke dynamiek van bouwen, slopen en restaureren. Is dit erfgoed alleen een zaak van het verleden? Ik denk het niet. Vandaag de dag zijn 'onze' paleizen misschien wel dieper dan ooit in de nationale herinnering gegrift door de rol van de televisie. Wie herinnert zich niet de jaarlijkse defilés bij Soestdijk of de balkonscène – de kus! – na het huwelijk van Willem Alexander en Maxima op het Paleis op de Dam? Het verklaart misschien ook iets van de ongewone scherpheid van het actuele debat over de gevelrestauratie van dit door de monarchie toegeëigende icoon van de zeventiende-eeuwse 'stadsstaat' Amsterdam, dat in onze huidige mediademocratie al door 'het volk' is opgeëist.⁵ De iconische waarde van erfgoed wordt immers bepaald door identiteitspolitiek.⁶ De ontwikkeling van twee eeuwen koninklijke paleizen illustreert daarmee de overgang van het negentiende-eeuwse debat *In welchem Style sollen wir bauen?* naar het postmoderne *Im welchen Style sollen wir konservieren?*⁷ Dit betreft natuurlijk alle monumenten, maar paleizen toch wel in het bijzonder aangezien de magnifieke barokpaleizen evenzeer als hun meer ingetogen, romantische opvolgers per definitie om representatie draaien. Het koninklijk erfgoed is vooral zo kwetsbaar vanwege de teloorgang van die vroegere samenhang van stijl en levensstijl. Zelfs de fraaiste stijlkamers kunnen dit verlies aan publieke functie en betekenis niet verhullen. Hele interieurs zijn dan ook in nieuwe gemusealiseerde settings als 'moving rooms' geruimd of naar elders verplaatst.⁸ Dit plaatst

ons voor een lastige opgave. Hoe gaan we om met de tegenstrijdige eisen van documentatie, restauratie, publieksontsluiting en vermarkting? Het zijn deze vragen die de 'harde' problematiek van behoud en beheer verbinden met het 'softe' spel van encenering en authenticiteitsbeleving. Want paleizen en parken zijn complexe betekenisdragers, zoals uit deze bijdragen duidelijk wordt, met een culturele biografie die evenzeer getuigt van hun materiële dynamiek als van de dynamiek van *onze* herinnering.⁹ Wat resteert van dit koninklijk erfgoed wordt vandaag de dag misschien wel bovenal bedreigd door gemakzucht en geheugenverlies.

Namens de redactie, Rob van der Laarse

Noten

- ¹ Riemer Knoop, *Terug naar Soestdijk. Op zoek naar betekenissen van een leeg paleis*. Intern rapport in opdracht van VROM-RGD 's-Gravenhage, Amsterdam 2007, 22-3.
- ² Zie als aanzet hiertoe Willem Bergé, 'Monumenten in België met betrekking tot Koning Willem I', *Jaarboek Monumentenzorg 1993*, Zwolle 1994, 95-122, en voor de Nederlandse situatie onder Lodewijk Napoleon en Willem I, Thomas von der Dunk, *Een Hollands heiligdom. De moeizame architectonische eenwording van Nederland* (Amsterdam 2007), en zie voor de hiermee verbonden 19e eeuwse buitenplaatscultuur Rob van der Laarse en Yme Kuiper (red.) *Beelden van de buitenplaats. Elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (Hilversum 2005).
- ³ In dit themanummer zijn alleen de bijdragen over het gebouwde paleizen erfgoed opgenomen, andere bijdragen over 19de-eeuwse paleisinterieurs en koninklijke tuinkunst zullen afzonderlijk verschijnen in Bulletin KNOB.
- ⁴ Voor de 19de eeuw is deze invalshoek veel minder gebruikelijk dan voor de vroegmoderne tijd en het ancien régime. Vergelijk bijv. Jonathan Brown & John Elliott, *A Palace for a King. The Buen Retiro and the Court of Philip IV*, New Haven 2003.
- ⁵ Op het KNOB congres van 2007 werd dit thema belicht door Anne van Grevestein vanuit haar betrokkenheid bij de recente interieurrestauraties van de Oranjezaal en Paleis op de Dam. Zie ook Bram Kempers, 'Dooop Paleis op de Dam om in burgerpaleis', *NRC-Handelsblad* 6-8-2005.
- ⁶ Marcel Broersma en Joop W. Koopmans (red.) *Identiteitspolitiek. Media en de constructie van gemeenschapsgevoel* (Hilversum 2010). Overigens ontbreekt hierin een bijdrage over koningshuizen.
- ⁷ Vergelijk met een variatie op H. Hübsch' *In welchem Style sollen wir bauen?* (1828), J. Haspel, 'Im welchen Style sollen wir konservieren?', in *Denkmalpflege nach dem Mauerfall. Eine Zwischenbilanz*, Berlin 1997, 82-8.
- ⁸ John Harris, *Moving Rooms. The Trade in Architectural Salvages* (New Haven-London 2007)
- ⁹ Zie voor een vergelijkbare discussie Rob van der Laarse, 'Panorama's op vroeger. De culturele dynamiek van het landschap', *Levend Erfgoed*, 5(2008) 2, 10-20; Jan Kolen, *De biografie van het landschap. Drie essays over landschap, geschiedenis en erfgoed*, dissertatie VU, Amsterdam 2005.